

Una tècnica decorativa ilergeta singular: els vasos modelats a mà amb figuracions en relleu del Tossal de les Tenalles (Sidamon)

Ignasi Garcés Estallo

Universitat de Barcelona

RESUM: Entre les dades que proporciona la revisió de les excavacions arqueològiques efectuades l'any 1915 en el poblat ibèric del Tossal de les Tenalles (Sidamon) destaquen uns fragments ceràmics modelats a mà que contenen decoracions humanes i zoomorfes en relleu. Malgrat la seva singularitat, aquestes ceràmiques han restat pràcticament inèdites. Aquesta tècnica decorativa no és exclusiva d'aquest jaciment, però assoleix aquí, ara per ara, la seva mostra més destacada, que esdevé una raresa en el conjunt de la cultura ibèrica. La solució decorativa seguida pot relacionar-se amb manifestacions decoratives ilergets en altres suports i aportar una mica més de llum al coneixement de la seva cultura.

PARAULES CLAU: ibers, ilergets, ceràmica modelada a mà, iconografia, representacions humanes, perspectiva zenital.

ABSTRACT: Among the data provided by the review of archaeological excavations in 1915 in the Iberian settlement of the "Tossal de les Tenalles" (Sidamon) highlight some hand modeled pottery fragments containing human and zoomorphic decorations in relief. Despite its uniqueness, these ceramics have remained virtually unpublished. This decorative technique is not unique to this archaeological site, but it reaches here, by far its most prominent example. Although the human figure Iberian art is rare north of the river Ebre, the decorative solution used here can relate Ilergetes decorations used in other media, and bring a little more light to the knowledge of their culture.

KEYWORDS: Iberians, Ilergetes, handcrafted pottery, iconography, human representations, zenithal perspective.

A l'alçada de 1915 el coneixement dels ilergets era poca cosa més que un ressò extret de les fonts literàries grecoromanes. Aquesta situació començà a canviar quan Josep Colominas¹ i Agustí Duran² van cercar, durant la primavera d'aquell any, un jaciment urgellenc que hagués estat destruït amb l'arribada dels romans i que tingués prou entitat per obligar a fer-ne una excavació sistemàtica. A banda de les prospeccions que emprengueren els promotors, en l'elecció foren ajudats per diversos aficionats locals. Primer es fixaren en el Tossal del Mor (Tàrrega, l'Urgell),⁴ però la superposició de restes d'altres moments es considerà un obstacle; d'aquí passaren a la Fogonussa (Sant Martí de Riucorb, l'Urgell),⁵ on la interferència de nivells romans de nou els en va fer desistir; a la tercera recalaren al Tossal de les Tenalles (Sidamon, Pla d'Urgell), lloc dotat d'un nom atractiu derivat d'una notable escampadissa de restes visibles en superfície. Per un problema legal, la campanya es posposà fins a l'estiu, però aquesta va satisfer plenament les aspiracions inicials: per fi havien trobat un poblat que proporcionava abundants artefactes ilergets de tota mena que, durant molt de temps, il·lustraren publicacions diverses. Avui formen part de les col·leccions del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona i Diocèsà i Comarcal de Lleida (Graells 2010).

¹ Josep Colominas i Roca (Barcelona, 1883 – Barcelona, 1959). Arqueòleg, en el moment de la intervenció a Sidamon era comissionat de l'Institut d'Estudis Catalans.

² Agustí Duran i Sanpere (Cervera, 1887 – Barcelona, 1975). Historiador, en el moment de la intervenció havia completat els seus estudis. Es poden trobar alguns detalls sobre la gestació del projecte i curiositats sobre el desenvolupament dels treballs en escrits de l'autor (Duran 2007: 71-78; Llobet 2006).

³ Sobre les intervencions en aquest jaciment i la seva bibliografia arqueològica vid. Ferrer, Garcés (en premsa).

⁴ Sobre aquest jaciment i la seva bibliografia vid. Garcés, Torres (2011: 40-43).

⁵ La primera fase de catalogació fou realitzada en el marc del projecte: 2003ACOM00034. *El Tossal de les Tenalles. 90 anys de recerca*, realitzat des de la Universitat de Barcelona. Es revisaren prop de 14.000 fragments. La tasca s'ha vist dificultada pels problemes que va patir la col·lecció en el transcurs de la Guerra Civil i postguerra.

L'excavació, plantejada amb aquests objectius (Fig. 1), genera avui problemes que limiten el seu profit científic. El principal i insalvable és la manca de registre estratigràfic en un lloc de complexes superposicions. No obstant, és just reconèixer que els excavadors pertanyien a una època de pioners i que van deixar documentació i inventaris raonablement acurats, parcialment malmesos amb les vicissituds posteriors. Uns cinquanta-cinc anys més tard una desafortunada acció mecanitzada va esbudellar encara més una part del jaciment. Les restes descobertes en aquesta ocasió, però, alertaven de la presència de nivells més antics que els tradicionalment considerats. Per aquest motiu es van tornar a practicar excavacions reglades en el període 1982-1989, per part d'un equip on alternaren en la direcció Jordi Pérez Conill, Ramon Ten, Lluís Marí, Ignasi Garcés i Josep Maria Puche.

EL TOSSAL DE LES TENALLES

Situació

El Tossal de les Tenalles s'emplaça al sud de la població de Sidamon, en un dels darrers contraforts de la serra de Miralcamp, elevació que li resta visibilitat pel sud i est, tot i ser molt bona vers el nord i ponent car, en dies clars, es veu amb facilitat una gran extensió de la plana i el Turó de la Seu Vella de Lleida. Possiblement el poblament ibèric s'estenia també pels vessants, però la recerca sempre s'ha centrat en la part superior, que apareix trencada en dues plataformes separades per una lleugera depressió central; el sector de llevant és avui en conreu, el de ponent presenta una part preservada per una tanca, sense condicionament visitable i amb algunes restes arqueològiques de nou cobertes de terra. Aquest segon sector amida uns 70 x 20 m. i assoleix una alçada absoluta de 260 m. Les seves coordenades són: CG-031998460942.

Vista de les excavacions en curs de la campanya de 1915. (Fotografia de Manuel Herrera i Ges. Fons documental del Museu Diocesà i Comarcal de Lleida). Fig. 1.

El coneixement del poblament ibèric

Els objectes recuperats en la campanya 1915 foren publicats de forma selectiva tot acompanyant un article que també donava notícia de les excavacions efectuades (Colominas, Duran 1915-1920: 606-616). Més tard, els vasos sencers o restaurats foren inclosos en una publicació d'ampli ressò científic (Serra Ràfols, Colominas 1958-1965). Malgrat un intent d'estudi dels materials que restà inèdit (Carreras 1971), no se'n disposa encara d'una monografia completa dels tots, però diverses categories d'objectes han estat estudiades temàticament o incloses en treballs específics. Aquest és el cas de les ceràmiques gregues i hel·lenístiques de vernís negre (Barberà 1964-1965: 135-163; Principal 1993: 89-136), ilergetes de vernís roig (Junyent 1974; Junyent, Alastuey 1991), àmfores púniques (Pérez Conill 2009), ibèriques pintades (Pellicer 1966: 97-112), grises a torn (Pérez Conill 1994), algunes modelades a mà (Pérez Conill 2006: 63-67) i coroplàstia (Balil 1953: 136-147). També es disposa de dades sobre útils de ferro (Sanahuja 1971: 72 i fig. 14,6), armes (García Jiménez 2006), motlles per a fosa de petits objectes de bronze (Rauret 1976: 130-131), restes de cereal carbonitzat recupe-

rat (Alonso 2000) i estudis de la informació epigràfica (Untermann 1990: 161-162; Garcés, Pérez Conill 2006: 53-62).

Les excavacions modernes han afegit al coneixement del lloc la presència de fases de les edats del bronze i ferro (Pérez Conill 1988: 131-137; Garcés *et al.* 1993a: 249-286). En particular, hom pot destacar el coneixement d'una cisterna de l'edat del ferro que conservava encara tres metres de fondària (Marí, Garcés 1988: 7-17; Garcés *et al.* 1993a: 249-286), sobre la qual s'han fet diversos càlculs de capacitat i funció (Oliach 2010; 2011; Garcés *e. p.*), i d'un enterrament infantil del mateix període (Garcés *et al.* 1993b: 527-534) que presentava patologies singulars (Campillo 1993: 535-536).

CATÀLEG DE CERÀMIQUES DECORADES AMB FIGURES EN RELLEU

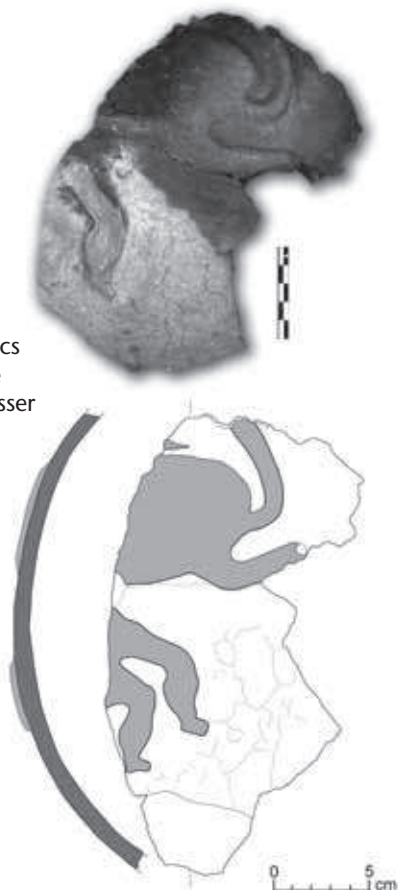
Les ceràmiques aquí reunides es guarden al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona. En l'actualitat, la primera que esmentem es troba en exposició a les sales de cultura ibèrica; la resta roman al magatzem. Totes estan modelades a mà.

1. Núm. In.: 20.826/34.354. Trobat a la cambra O-P. Tres fragments ceràmics del cos d'un mateix vas de parets gruixudes i perfil globular. Pasta negra, amb desgredants mitjans de quars i mica daurada. Superfícies marró negres, amb acabat allisat, en especial a l'exterior. En relleu, es conserven les cames nues i lleugerament flexionades d'una figura humana perduda a l'altura de la cintura, que mirava a dreta; a prop seu i a la seva dreta hi ha la meitat posterior d'una figura gran que sembla mirar a esquerra, de cos arrodonit, amb una extremitat paral·lela que recorda una pota, i una altra que surt en vertical, a mode de llarga cua, però tan ampla i llarga com l'anterior, ambdues extremitats apareixen trencades; s'observa també l'extrem d'una fina tija prop la zona del cos on es va trencar la figura i contrària a la figuració humana (Fig. 2).

Hem pogut reunir aquests tres fragments que es guardaven separats fins a 2004 entre l'exposició i el magatzem. En la tasca ens ajudà el fet que conservaven restes de guix de la restauració de 1915-1920, per la qual cosa deduïm que ja foren vistos així pels excavadors. Deduïm que si no li dedicaren atenció en les seves publicacions, tal vegada fou a causa del mal estat de conservació de l'escena. T. Carreras va

Fragments ceràmics amb decoració de figura humana i ésser indeterminat.

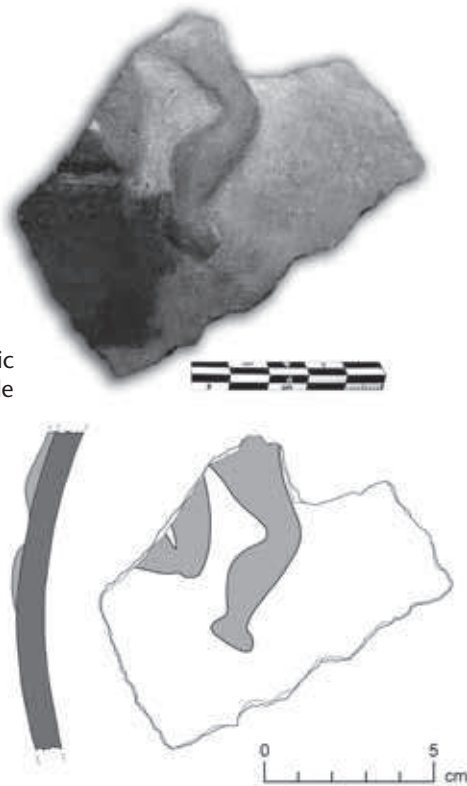
Fig. 2.

dibuixar el fragment portador de les cames humanes en el seu treball inèdit (Carreras 1971: n. 197).

2. Núm. In.: 34.355. Fragment ceràmic del cos d'un vas de parets gruixudes i perfil globular de característiques similars a l'anterior, tal vegada part del mateix recipient. Pasta i superfícies de clapes negreses o marró vermelloses, amb desgreixants grans de quars, mica i feldspat. En relleu es conserven les cames nues d'una figura que mira a dreta; la primera cama es mostra gairebé recta, d'ampla cuixa, panxell molt marcat i peu petit; la segona cama apareix flexionada al genoll, en actitud de moviment, i és l'única zona que es conserva (Fig. 3).

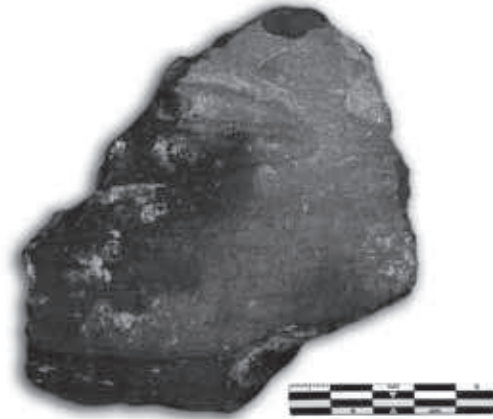
Fragment ceràmic amb decoració de figura humana. Fig. 3.

El fragment és inèdit. El gruix i la corba de la paret del vas suggereixen que pot correspondre a altre sector del mateix vas del fragment anterior.

3. Núm. In.: 34.317. Fragment ceràmic de la carena i arrencament del coll d'un vas de parets gruixudes, de perfil i gruix diferents als dos casos anteriors. Pasta negra, amb desgreixants mitjans de quars i petits de mica daurada, i superfícies variables, entre el marró gris i el negrós. En relleu, es conserva l'extrem d'una figura allargada que mira a dreta, formada per un fi cordó, que la delimita i alhora continua pel centre i part posterior mentre sembla separar la cara del cos d'un animal esquemàtic; dues petites esferes aplicades recorden dos ulls vistos en posició zenital (Fig. 4).

T. Carreras el va dibuixar per primera vegada en el seu treball inèdit, amb una orientació contrària (en la part baixa i mirant a esquerra) (Carreras 1971: n. 198) a la que aquí proposem.

Fragment ceràmic amb decoració d'un cap animal vist en perspectiva zenital. Fig. 4.

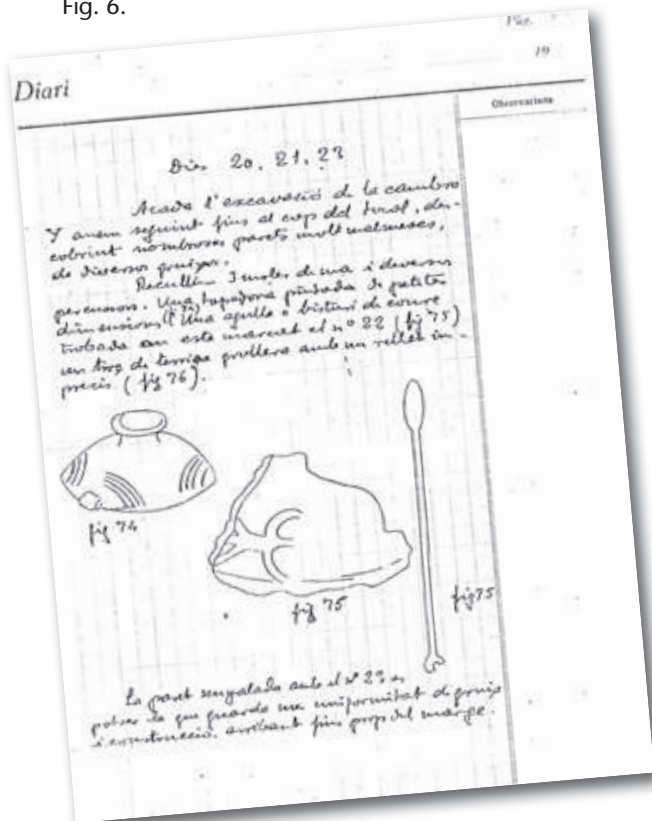

Fragment ceràmic amb decoració d'un motiu incert. Fig. 5.

4. Núm. In.: 34.318. Fragment ceràmic de la carena d'un vas de parets més fines que els casos anteriors. Pasta grisa marró, amb desgreixants mitjans de quars i superfícies dels mateixos colors, una mica més fosques. En relleu, s'observa prop de la carena un motiu aïllat format per una tija horitzontal de la qual surten en cada extrem dos parells de traços verticals corbats i oposats, en forma de bucle (Fig. 5).

Aquest fragment, malgrat que reuneix menys entitat que els anteriors i no es possible indicar que figura representa, apareix dibuixat en el diari d'excavacions corresponent als dies 20, 21 i 23 d'agost com un «tros de terrissa grollera amb un relleu imprecís» (Duran, Colominas 1915: 34 i fig. 75) (Fig. 6).

Pàgina del Diari de les excavacions de 1915 (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona). Fig. 6.

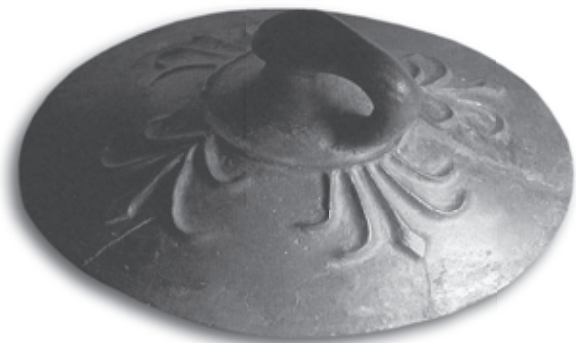
VALORACIÓ

Les ceràmiques ibèriques amb iconografia de relleu i la seva datació

Els vasos modelats a mà amb fins cordons llisos aplicats formant dibuixos sobre superfícies ben allisades són una característica decorativa coneguda entre els pobles ibers de la vall del Segre. Un motiu reeixit és la sèrie de greques aplicades al coll de

vasos bicònics, per exemple al mateix Tossal de les Tenalles (Colominas, Duran 1915-20: fig. 397; Serra Ràfols, Colominas 1958-1965: làm. 2, 2), però també en la Sitja 50 del Sector de Les Torres (Salàs de Pallars, Pallars Jussà) (Piera *et al.* e. p.), i en un vas recuperat en excavació estratigràfica de la fase Vilars IV (Garcés *et al.* 1992: fig. 3.2.8,9), que pot ser datat en 350-325 a. C. (Alonso *et al.* 2010: 14). Aquesta temàtica novament es pot trobar damunt les tapadores que apareixen en convivència amb produccions a torn, per exemple a la sitja 45 del mencionat jaciment pallarès de Les Torres (Piera *et al.* e. p.), i també al Tossal de les Tenalles (Serra Ràfols, Colominas 1958-1965: làm. 4, 14). Unes tapadores no llunyanes de les solucions de relleus apuntades en cronologies anteriors en el Puig Roig del Roget (el Masroig, Priorat) (Genera 1995: 55 i fig. 64).

L'origen de la temàtica de greques havia pogut sorgir tant de tradicions locals com de l'osmosi de les decoracions hel·lèniques. La segona opció sembla la més adient per explicar les curioses tapadores que representen palmetes en relleu, conegudes al mateix Tossal de les Tenalles (Colominas, Duran 1915-1920: fig. 399; Serra Ràfols, Colominas 1958-1965: làm. 4. 13 i 16; AA. DD.: 106) (Fig. 7) i la Pedrera (Vallfogo-

Tapadora modelada a mà amb decoració en relleu de palmetes del Tossal de les Tenalles (Fotografia d'E. Rovira, segons AA. DD. 1996, 106). Fig. 7.

na de Balaguer, la Noguera) (Maluquer *et al.* 1960: fig. 15). Aquestes tapadores han de posar-se en relació amb les ceràmiques àtiques i campanianes decorades amb palmetes impreses que formaven part de la vaixela de taula local des del segle IV a. C. i, en especial, entre mitjans del segle III i mitjans del segle II a. C. Les palmetes no esgoten la creativitat dels modeladors locals, un altre motiu són les ones que omplen tota la superfície de la tapadora (Colominas, Duran 1915-1920: fig. 398; Serra Ràfols, Colominas 1958-1965: làm. 4. 15, 19 i 21).

Les palmetes van més enllà d'una simple sanefa i mostren la voluntat de repetició d'un motiu aïllat identificable. Un tercer estadi consisteix en l'aplicació isolada en una part de la superfície del vas d'un motiu destacat: aquest és el cas del vas amb una esvàstica prop de la vora, també procedent del Tossal de les Tenalles (Duran, Colominas 1915: 31 i fig. 66; Serra Ràfols, Colominas 1958-1965: làm. 2, 9) i, segurament, de les figures que aquí ens ocupen. Recordem també l'aplicació de petits cordons i pastilles per indicar els ulls i les celles que es van emprar en el Tossal de les Tenalles per modelar un curiós vas zoomorf (Colominas, Duran 1915-20: fig. 401).

En definitiva, en els casos en què les ceràmiques modelades amb relleus disposen de datacions associables, aquestes pertanyen majoritàriament als segles IV-II a. C., llevat de possibles precedents menys definits en el dibuix i que enllaçarien amb l'ancestral decoració de cordons i aplics sobre vasos modelats a mà. La datació entre els segles IV-II a. C. també seria extensible al cas que ens ocupa en el Tossal de les Tenalles mentre no disposem de millors elements per afinar-la.

Les figuracions humanes en la decoració ilergeta

Esdevé estrany que la figura humana, i possiblement la d'altres éssers, aparegui representada en terres lleidatanes sobre ceràmica en relleu amb anterioritat a la seva plasmació en vasos pintats. Recordem que al Tossal de les Tenalles les figuracions no geomètriques o vegetals es limiten a dos petits ocells pintats (Colominas, Duran 1915-1920: fig. 404), un recurs també seguit al Pla de les Tenalles (Granyanella, Segarra), Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell) i El Vilar (Valls, l'Alt Camp) (Pérez Conill, 1990: 207-212). Les representacions d'ocells corresponen majoritàriament a càlats que es poden datar entre les darreries del segle III i començaments del segle II a. C. Amb les dades actuals, la figura humana pintada no irromp en la iconografia ilergeta fins al segle I a. C., ja en ambients híbrids de romanització (Garcés 2010; Garcés *et al.* e. p.).

Malgrat aquesta evidència, alguna representació humana ja era coneguda damunt altres suports en el mateix Tossal de les Tenalles, com la petita tapadora amb agafador en forma de cap humà esquemàtic (Colominas, Duran 1915-1920: fig. 400;

Duran, Colominas 1915: 26 i fig. 58; Balil 1955: fig. 1; Serra Ràfols, Colominas 1958-1965: làm. 5,7), així com un cap toscament modelat a mà (Duran, Colominas 1915: 28 i fig. 62; Balil 1955, fig. 2; Serra Ràfols, Colominas 1958-1965: làm. 5,6).

Les perspectives zenitals en la iconografia preromana

En el fragment núm. 3 del catàleg que presentem es pot observar una figura que, tot i el seu esquematisme i trobar-se molt malmesa, té grans possibilitats de correspondre a una representació zoomorfa en posició zenital, segons es dedueix de la col·locació d'allò que semblen dos ulls. Aquest tipus de perspectiva no és gaire freqüent de trobar en la iconografia ibèrica, un dels pocs casos que es pot assenyalar és un petit animal, tal vegada un gos, pintat en un càlat del Cabezo de Alcalá (Azaila, Terol) (Romero Carnicero 2010: 517-518). Per contra, la perspectiva zenital esdevé profusa en els entorns arevac i vacceu sobre diferents suports.⁶ En aquestes zones, entre els animals representats, quan aquestos són identificables, predomina el llop. Es tracta d'un carnívor dotat de musell pronunciat, arrodonit en la punta i que, vist en perspectiva zenital, mostra un cap que sembla dividit simètricament per dues línies paral·leles derivades de la seva anatomia i ressaltades per la coloració del pelatge; dues línies que es projecten més enllà dels ulls (Fig. 8). Aquestes característiques les segueix, tot i el seu esquematisme, el fragment núm. 3 i, sense descartar altres opcions, ens sembla la més plausible.

Llop comú europeu (*canis lupus*) amb el cap vist en perspectiva quasi zenital (Foto: Paul Popper, segons Cabrera *et al.* 1960: 60).

⁶ Per trobar un ampli estat de la qüestió de representacions al centre peninsular *vid.* Romero Carnicero (2010: 467-544).

Si, com apunten les dades de paral·lels locals i també suggereix l'època d'apogeu del Tossal de les Tenalles, que en conjunt orienten a fixar la tècnica de les ceràmiques en relleu entre el segle IV i començaments del II a. C., aleshores la representació zenital de Sidamon esdevindria anterior o contemporània a les més antigues representacions equivalents conegudes al centre peninsular, que F. Romero Carnicero data entre els segles II a. C. i I d. C. (Romero Carnicero 2010: 525). Lluny de caure en antics paranyes interpretatius que dedueïen substrats ètnics en funció d'artefactes o decoracions singulars, sembla més assenyat concloure que la perspectiva zenital no té perquè ser exclusiva d'una cultura, ni tenir un únic origen. I, també, cal recordar que les cultures ibera i celtibera van mantenir veïnatge en un medi físic obert de la naturalesa de la vall de l'Ebre, com ja havíem mostrat en un treball dedicat a les iconografies del període de romanització (Garcés 2010).

El relleu en altres iconografies ibèriques

Tot i la seva originalitat, el relleu pla en ceràmica modelada a mà no sembla ésser una tècnica gaire reeixida en el conjunt ceràmic il·lgeret. No sabem les causes, però és pot sospitar que esdevenia laboriosa de realitzar i que el resultat final restava limitat; per contra, les ceràmiques a torn pintades podien oferir resultats més acurats. Cal preguntar-nos si la tècnica tractada és un producte derivat de la imitació d'iconografies sobre suports més preuats. La llibertat de moviment que presenten les temàtiques contingudes en les ceràmiques a mà amb relleus desaconsella una influència del teixit, però s'avindria bé amb el relleu en fusta, si és que aquest va existir.

Existeix, però, una tècnica que els pobles ibers dominaren i que apareix escampada per la seva geografia, amb punts en comú a considerables distàncies. Es tracta del baix relleu pla en pedra. Cenyint-nos als casos documentats al nord del riu Ebre, els exemples més destacats són el monument il·lgeret de La Vispesa (Tamarit de Llitera) (Garcés 2007: 339-356) i l'anomenada estela de Tona (Osona) (Garcés, Cebrià 2002-2003: 211-232). Ambdós elements estan mancats d'un registre cronològic precís; pel primer, i en base a criteris paleogràfics de la inscripció que conté, hom pot acceptar els començaments del segle II a. C., sempre que no es tracti d'un cas de pervivència d'arcaïsmes en els signes emprats; pel segon s'ha volgut posar-lo en relació amb l'as-

sentament iberoromà de Tona, però nosaltres considerem que podria ser anterior a aquest, i per això mantenim la cronologia tradicional que el situa als segles III-II a. C. En síntesi, el baix relleu en pedra i les ceràmiques amb decoracions en relleu semblen acostar-se en el temps, i tal vegada el primer va poder servir de font d'inspiració pel segon. Recordem que entre el segle III i principis del II a. C. devia ser el moment d'apogeu de l'hàbitat del Tossal de les Tenalles.

La iconografia ibèrica: el sentit de moviment i de narració

En general, la iconografia ibèrica acostuma a representar les figures estàtiques i acompanyades d'una evocació que suggereix el moviment. Així, els animals són sovint representats amb les potes paral·leles mentre es mouen. El moviment com a tal és rarament representat i un genoll flexionat com el de la figura del fragment núm. 2 del catàleg no és freqüent, però es pot observar en el combatent pintat en el càlat n. 3 de El Castillito (Alloza, Terol) (Maestro 1989: 68-70), també en un infant armat que s'enfronta a un genet en el motejat com "Vas dels Capgrossos" de Sant Miquel de Lliria (València) (Maestro 1989: 124-126). No és possible determinar que la figura que ens ocupa sigui un guerrer, ni tan sols sembla afrontada a cap altre element, però les cames nues orienten sobre una figura masculina. El moviment també apareix específicament indicat en caçadors i en homes que transporten objectes, com en els casos del "Vas Cazorro" d'Empúries (Maestro 1989: 40-41) o el càlat núm. 1 d'Alloza (Maestro 1989: 64-65; Garcés e. p.).

El sentit de moviment no sembla tan evident en la mitja figura humana conservada en el fragment núm. 1 del catàleg. Aquí es recupera l'habitual posició paral·lela de les cames, tal vegada indicadora d'un guerrer caigut al pas de la massiva figura que té prop i damunt. Si aquesta fos un cavall, podríem sospitar l'escena del genet que ha abatut un guerrer, present en diverses ceràmiques ibèriques i també en alguna estela; però no esdevé senzill identificar la figura massiva amb el quart posterior d'un cavall. Una possibilitat alternativa seria que es volgués indicar precisament que la figura gran està passant per damunt de la figura humana. Hi ha una escena en l'art ibèric que conté aquesta solució compositiva, és l'al·legòric vas pintat procedent de Los Villares (Caudete de las

Fuentes, Requena-Utiel, València), en la qual es representa en cada cara una figura monstruosa, antropomorfa, envoltada d'altres animals i combatuda per humans —alguns d'ells caiguts— reproduïts a menor escala (Fig. 9) (Maestro 1989: 191-193). Aquest vas s'ha interpretat com l'evocació d'un combat mític desenvolupat en un medi marí (Olmos 2000: 67-68). Amb la modesta porció conservada en el vas del Tossal de les Tenalles no és possible assegurar que estiguem davant d'una temàtica similar, només es pot suggerir que hi ha una similitud compositiva quan es vol presentar un element gegantí acostant-se a una figura humana.

Escena de lluita mítica en un vas pintat ibèric de Caudete de Las Fuentes (Plana d'Utiel, València) (segons Maestro 1989: 193). Fig. 9.

CONCLUSIONS

Segons s'ha vist, la tècnica decorativa dels vasos modelats a mà amb relleus és compartida amb diverses contrades de la conca del Segre i zones properes. En aquesta tècnica destaca, de forma especial pel nombre de casos i varietat de solucions, la zona ilergeta. Els motius coneguts fins el present eren geomètrics (grecues i esvàstiques) o vegetals (palmetes), però amb la recuperació dels fragments presentats del Tossal de les Tenalles, aparentment modestos, la nòmina s'amplia a escenes narratives amb presència de la figura humana i, tal vegada, d'animals esquemàtics en posició zenital. La cronologia d'aquestes representacions no pot ser fixada amb certesa perquè són mancades de context precís, però amb gran probabilitat corresponen al període comprès entre els segles IV i II a. C. És de destacar la semblança mostrada amb recursos iconogràfics, com el relleu pla, present en el monument ilerget de La Vispesa (Tamarit de Llitera) i l'anomenada estela de Tona (Osona), obres sense una datació segura, però, per a les quals sem-

bla admissible una cronologia de segles III-II a. C. En tot cas són mostres anteriors a l'aparició de les figuracions humanes pintades al nord de l'Ebre que sembla que sigui un fenomen circumscrit al segle I a. C.

Quan s'atansa el centenari de les excavacions del Tossal de les Tenalles, seria útil disposar d'una monografia que reunís totes les dades disperses que aquella intervenció proporcionà, sempre relegades a notes i avanços. Malgrat les limitacions i carències de registre estratigràfic, el coneixement de la cultura arqueològica ilergeta sens dubte en resultaria reforçat.

BIBLIOGRAFIA:

- AA. DD. (1996): *Indíbil i Mandoni. Reis i guerrers*, Ajuntament de Lleida.
- ALONSO, N. (1999): *De la llavor a la farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya Occidental*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne 4, CNRS, Lattes.
- ALONSO, N.; JUNYENT, E.; LÓPEZ, J.B. (2010): *Arbeca. La Fortalesa dels Vilars*, Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- BALIL, A. (1953): "Dos ejemplares de coroplastia del Tossal de les Tenalles (Sidamunt)", *Actas del III Congreso Arqueológico Nacional (Galicia)*, Zaragoza, p. 136-147.
- BARBERÀ, J. (1964-1965): "La cerámica barnizada de negro del poblado ilergeta del Tossal de les Tenalles de Sidamunt. Lérida", *Ampurias*, núm. XXVI-XXVII, p. 135-163.
- CABRERA, A.; MALUQUER, J.; LOZANO, L. (1960): *Historia natural, t. I. Zoología (vertebrados)*, Instituto Gallach, Barcelona (5a edició).

CAMPILLO, D. (1993): "Un esquelet infantil del Tossal de les Tenalles (Sidamon)", *Homenatge al Professor Miquel Tarradell*, Barcelona, p. 535-536.

CARRERAS, T. (1971): *Las cerámicas indígenas del poblado ibérico del Tossal de les Tenalles de Sidamunt (Lérida)*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona.

COLOMINAS, J.; DURÁN, A. (1915-20): "Restes de poblats ibèrics al Pla d'Urgell i Segarra", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. VI, p. 606-616.

DURAN, A. (2007): *Tornant-hi a pensar*, Pagès eds., Lleida (ed. Original a Biblioteca Selecta, Barcelona, 1961).

DURÁN, A.; COLOMINAS, J. (1915): *Diari d'excavacions del Tossal de les Tenalles*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, inèdit.

FERRER, J.; GARCÉS, I. (en premsa): "El plom ibèric escrit del Tossal del Mor (Tàrrrega, l'Urgell)", *Urtx*, núm. 27.

GARCÉS, I. (2007): "Nuevas interpretaciones sobre el monumento ibérico de La Vispesa (Tamarite de Litera, Huesca)", *XXVI Congreso Nacional de Arqueología (Zaragoza, 2001)*, *Caesaraugusta*, núm. 78, p. 339-356.

GARCÉS, I. (2010): "La iconografía celtibérica desde la perspectiva de la iconografía ibérica del Valle del Ebro", F. Burillo (ed.) *Actas del VI Simposio sobre Celtíberos: Ritos y Mitos (Daroca, 2008)*, Daroca, p. 507-516.

GARCÉS, I. (2013): "La caza de lepóridos en época iberorromana y la revisión del kálathos n. 1 de El Castelillo (Alloza, Teruel)", *Actas del II Congreso Internacional Iberos del Ebro (Alcañiz, 2011)*, ICAC. Tarragona, p. 329-336.

GARCÉS, I. (en premsa): "Les infraestructures hidràuliques en les valls del Segre i Cinca des de l'edat del bronze fins al període iberoromà", *Cypselia*, núm. 19.

GARCÉS, I.; CEBRIÀ, A. (2002-2003): "L'estela ibèrica de Tona (Osona)", *Pyrenae*, núm. 33-34, p. 211-232.

GARCÉS, I.; GIL, I.; PAYÀ, X.; RAFEL, N. (en premsa): "Representacions humanes en la ceràmica ibèrica pintada d'Ilerda (Lleida)", *Homenatge a José Luis Maya*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida.

GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LÓPEZ, J.B. (1992): *Memòria de les campanyes 1985-1986 en Els Vilars (Arbeca, Les Garrigues)*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, inèdit.

GARCÉS, I.; MARÍ, L.; PÉREZ CONILL, J.; PUCHE, J.M. (1993a): "Ocupacions de tradició del bronze recent i dels camps d'urnes tardans al Tossal de les Tenalles de Sidamon", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 3, p. 249-286.

GARCÉS, I.; MARÍ, L.; PUCHE, J.M.; SORRIBES, E. (1993b): "Un enterrament infantil al Tossal de les Tenalles de Sidamon", *Homenatge al Professor Miquel Tarradell*, Barcelona, p. 527-534.

GARCÉS, I.; PÉREZ CONILL, J. (2006): "Inscripció ibèrica ante cocturam del Tossal de les Tenalles (Sidamon, Pla d'Urgell)", *Arqueologia i arqueòlegs. Homenatge a Ramon Boleda Cases (Verdú 2004)*, *Actes de la XXXV Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent*, Tàrrrega, p. 53-62.

GARCÉS, I.; TORRES, M. (2011): "Inscripció ibèrica, grafits i marques amfòriques procedents de La Fogonussa (Sant Martí de Maldà, Riucorb, Urgell)", *Sylloge Epigraphica Barcinonensis*, núm. IX, p. 39-58.

GARCÍA JIMÉNEZ, G. (2006): *Entre iberos y celtas. Las espadas del tipo La Tène del noreste de la península Ibérica*, *Anejos de Gladius*, núm. 10, Madrid.

GENERA, M. (1995): *El poblado protohistòric del Puig Roig del Roget (el Masroig, Priorat)*, *Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya*, núm. 17, Barcelona.

GRAELLS, R. (2010): "La recerca arqueològica al Pla d'Urgell: estat de la qüestió", *Mascaña*, núm. 1, p. 43-50.

JUNYENT, E. (1974): "Acerca de la ceràmica de barniz rojo aparecida en el área ilergeta", *Pyrenae*, núm. 10, p. 109-133.

JUNYENT, E.; ALASTUEY, A. (1991): "La vaixel·la ilergeta de vernís roig", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 1, p. 9-50.

LLOBET, J.M. (2006): "Les excavacions arqueològiques d'Agustí Duran i Sanpere en territori urgel·lenc durant l'any 1915", *Arqueologia i arqueòlegs. Homenatge a Ramon Boleda Cases (Verdú 2004)*, *Actes de la XXXV Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent*, Tàrrrega, p. 161-164.

MAESTRO, M.E. (1989): *Ceràmica ibèrica decorada con figura humana*, *Monografías Arqueológicas*, núm. 31, Zaragoza.

MALUQUER DE MOTES, J.; MUÑOZ, A.M.; BLASCO, F. (1960): *Cata estratigràfica en el poblado de La Pedrera de Vallfogona de Balaguer (Lérida)*, Barcelona.

MARÍ, L.; GARCÉS, I. (1988): "Una cisterna pre-ibèrica al Tossal de les Tenalles (Sidamon)", *Actes de la XVII Jornada de Recerques de les Terres de Ponent (Artesa de Lleida 1986)*, Tàrrrega, p. 7-17.

OLIACH, M. (2010): "Cisternes protohistòriques de la Plana occidental catalana. Aspectes morfològics i utilitaris", *Cypselà*, núm. 18, p. 263-281.

OLIACH, M. (2011): "Sistemes d'abastiment i evacuació d'aigua protohistòrics a la plana occidental catalana", *Estrat Crític*, núm. 5.2, p. 29-44.

OLMOS, R. (2000): "El vaso del «ciclo de la vida» de Valencia: una reflexión sobre la imàgen metamòrfica en època iberohelenística", *Archivo Español de Arqueología*, núm. 73, p. 59-85.

PELLICER, M. (1966): "El Tossal de les Tenalles de Sidamunt y sus cerámicas pintadas", *Archivo Español de Arqueología*, núm. XXXIX, p. 97-112.

PÉREZ CONILL, J. (1988): "Notícia d'un horitzó pre-ibèric al Tossal de les Tenalles (Sidamon, Segrià)", *Actes del 7è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà: Protohistòria i Arqueologia a la Conca del Segre (6-8 de juny de 1986)*, Puigcerdà, p. 131-137.

PÉREZ CONILL, J. (1990): "El kálathos del ave del Pla de les Tenalles, Granyanella (Lérida)", *Verdolay*, núm. 2, p. 207-212.

PÉREZ CONILL, J. (1994): "Alguna cosa més arran de la ceràmica grisa del Pla de les Tenalles de Granyanella i del Tossal de les Tenalles de Sidamon", *Miscel·lània Cerverina*, núm. 9, p. 9-20.

PÉREZ CONILL, J. (2006): "Tres fragments ceràmics del Tossal de les Tenalles de Sidamon (Pla d'Urgell) amb un acabat especial", *Arqueologia i arqueòlegs. Homenatge a Ramon Boleda Cases (Verdú 2004)*, *Actes de la XXXV Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent*, Tàrrrega, p. 63-67.

PÉREZ CONILL, J. (2009): "Restes amfòriques púniques ebusitanes 16 o T.8.1.3.1 i imitacions durant la segona guerra Púnica a la Illergècia oriental (el Pla d'Urgell, l'Urgell i la Segarra)", *Miscel·lània Cerverina*, núm. 19, p. 7-21.

PIERA, M.; PANCORBO, A.; GARCÉS, I.; GALLART, J. (en premsa): "Els assentament de les edats del bronze, ibèrica i romana d'Els Llírians del Mas i les Torres (Salàs de Pallars, Pallars Jussà)", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 23.

PRINCIPAL, J. (1993): "La ceràmica de vernís negre del Tossal de les Tenalles (Sidamon - Pla d'Urgell)", *Gala*, núm. 2, p. 89-136.

RAURET, A.M. (1976): *La metalurgia del bronze en la península ibèrica durante la Edad del Hierro*, Publicaciones Eventuales, núm. 25, Universitat de Barcelona.

ROMERO CARNICERO, F. (2010): "Las representaciones zoomorfas en perspectiva cenital. Un estado de la cuestión", F. Romero Carnicero, C. Sanz Mínguez (eds.), *De la región vaccea a la arqueología vaccea*, Centro de Estudios Vacceos, Valladolid, p. 467-544.

SANAHUJA, M.E. (1971): "Instrumental de hierro agrícola e industrial de la época ibero-romana en Cataluña", *Pyrenae*, núm. 7, p. 61-110.

SERRA RÀFOLS, J.C.; COLOMINAS, J. (1958-1965): *Corpus Vasorum Antiquorum. Espagne*. Musée Archéologique de Barcelone, Fasc. II, Barcelona-CVA.

UNTERMANN, J. (1990): *Monumenta Linguarum Hispanicarum. III Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden.